

Fransız dilində onomastik vahidlərin ümumi linqvistik xüsusiyyətləri

Açar sözlər: *apelyativ, leksem, apriori, aposteriori, norma məkanı, semasiologiya, erqativ.*

Key words: *appellative, lexeme, a priori, aposteriori, norm space, semasiology, ergative.*

Ключевые слова: *апеллятива, лексема, априори, апостериори, пространство норм, семасиология, эргатив.*

Xüsusi isimlər Avropa dillərinə eramızdan əvvəl III əsrdə canlı və cansız isimləri ifadə edən və hal kateqoriyasına malik bir nitq hissəsi kimi daxil edilmişdir. Xüsusi isimləri ümumi isimlərdən ayırmaq üçün ilk olaraq onların morfoloji xüsusiyyətlərinə istinad edilmişdi. O zaman əldə edilən məlumatlar onların həddindən çox mücərrəd məfhumlar olduğunu göstərirdi. Aristotel onların fərdi keyfiyyətləri (*qualité individuelle*) və ümumi xüsusiyyətləri (*qualité générale*) arasında məna fərqi olduğunu belə ifadə edirdi: “*Sokrat*” (yəni, Sokrat təbiətli olmaq) olmaq və “*at*” (yəni, ümumi olaraq ev heyvanı kimi) olmaq.

Dilin nominativ funksiyası uzun illərdən bəri tədqiqatçıların nəzərini özünə cəlb etmişdir. Lakin bu funksiya dilin vahid funksiyası olmadığına görə o, dilin digər funksiyaları, xüsusi ilə də ekspressiv (məna) funksiyası ilə müqayisəli surətdə öyrənilib.

Məşhur rus dilçisi A. A. Reformatskinin fikrincə “ümumilikdə sözlərlə real əşyaları və məfhumları adlandırmaq mümkündür; bu, sözlərin nominativ, adlandırma funksiyasıdır; lakin elə sözlər də vardır ki, bu funksiyanı daha şəffaf və aydın bir formada ifadə edir, bunlar xüsusi isimlərdir.[6, 537 s.]

Beləliklə, xüsusi ad, adlandırıcı leksik vahid deməkdir. Dilçiliyin xüsusi adları öyrənən “*Onomastika*” bölməsi isə həm obyekt, həm də onu öyrənən bilik sahəsini əhatə edir. Onomastika (ikinci mənada) öz konseptual aparatı tərəfindən dəstəklənən real, linqvistik bir elm şəklində formalaşmışdır. Onomasika elmi onimlər və ya xüsusi adlar, apellyasiya və ya deonimizasiya (xüsusi addan ümumi ada keçid) kimi anlayışları ifadə edir.[3, 190 s.]

Son illərdə süni sürətdə yaranan onomastik terminlərə də rast gəlmək olur: praqmatonimlər (etiketlər, ticarət nişanları), erqonimlər və ya erqourbonimlər (müəssisələrin adları), poreytonimlər (nəqliyyat növlərinin adları) və s. [5, s. 40–53.]. Son zamanlar onomastik termin kimi “brend” sözündən də çox istifadə edilməyə başlanılmışdır. “Brend” sözü hər hansı bir məhsulu və ya növü analoji topludan ayırmağa xidmət edən ad, termin, simvol, işarə, dizayn və ya onların kombinasiyası kimi işlədilir.

Onomastikanın detallıqlarla yanaşı, ümumiləşməyə doğru meyilli olduğunu görmək çətin deyil. Fantastik, fərziyyəvi və real obyektləri müəyyən bir dövr ərzində konkret bir xalqın dilində adlandırmaq üçün işlədilən və bütün kateqoriyalardan olan xüsusi isimlərin kompleksi – onomastik məkan anlayışı geniş sürətdə yayılmağa başlamışdır.

Fransada onomastika sahəsində isə ilk dəfə tədqiqat apararlardan biri özünün "adlara həsr etdiyi " "Təcrübələr" (1580) əsərinin XVI - cı fəslini bu problemə həsr edən, M. de Monten olmuşdur: “*Bir ifadə var: yaxşı adı olmaq, etibarlı və yaxşı şöhrəti olmaq deməkdir. Bununla yanaşı, asan tələffüz edilən və yadda qalan gözəl bir ada malik olmaq da xoş bir haldır...; Və Sokrat da uşağa gözəl bir ad seçimini hər bir atanın təqdirəlayiq vəzifəsi hesab edirdi*”. [4, 384 s.]

M. de Montenə görə xüsusi ad, bu adın daşıyıcısının nə xarakterini, nə də taleyini təsvir edə bilməzdi.

Qeyd etmək lazımdır ki, onomastika konsepsiyası sözdə dil fəlsəfəsinə aid olan problemlər dairəsinə daxil edilmişdir və qərbi filosoflar V. Humboldtun ontoloji, L. Vitqenşteyn və B. Rassel tərəfindən ümumiyyətlə, köklü fəlsəfi düşüncənin müəyyən bir qolu hesab etdiyi bir problemdir. [2, s. 68–87.]

Rusiyada XX-ci əsrin əvvəllərində ilk olaraq onomastika məsələləri ilə 20-ci illərdə "Onomatologiya" (adlar haqqında fəlsəfi tədqiqatlar) əsərini yazan P.A. Florenski və haqlı olaraq ədəbi onomastika fəlsəfəsinin təməli hesab edilən "Adın fəlsəfəsi" kitabını yazan A.F. Losev maraqlanmağa başlamışlar.

Müasir dövrdə xüsusi adları fəlsəfi və estetik cəhətdən şərh edən fransız alimlərinin qazandıqları uğurlar da bu sahədə böyük əhəmiyyət daşıyır. Bunların arasında Fransa filosoflarının və ədəbiyyatşünaslarının ən parlaq nümayəndələri olan P. Bart, J. Derrida, J.P. Kartr, J. Hef və başqalarını göstərmək olar.

Bütün yuxarıda sadalanan fikirlərə nəzər saldıqda aşkar surətdə görmək olur ki, onomastika problemi həmişə tədqiqatçıları özünə cəlb edən əyləncəli bir məsələ olmuşdur, çünki onların hər birinin bu mövzuda özünəməxsus ideologiyası olmuş, eyni zamanda təklif olunan təriflər hər zaman oxşar olmadığı üçün məyusedici olmuşdur. Xüsusi isimlərin digər xüsusiyyətlərindən biri də onların transdissiplinarlığıdır. Onimlərin erqativ (aktiv, təsirli) və ya şifahi valentlik kimi daha spesifik cəhətləri digər fənlər tərəfindən ümumiyyətlə, nəzərə alınmasa da, onlara sosiologiya, psixologiya, fəlsəfə və s. kimi fənlərdə daha çox rast gəlmək olur. Lakin tədqiqatlar göstərir ki, filosof və sosioloqların XI-lər haqqında verdikləri mülahizələr linqvistlərin mülahizələri ilə heç də həmişə üst-üstə düşmür. XI, nəhayət, onu müəyyən etmədən istifadə etdiyimiz terminlərdən biridir; hamımızın hələ orta məktəbdən onlar haqqında biliklərimiz var, ancaq bu biliklərə söykənmək, fikrimizcə, kifayət deyil. Əgər XI-lərin ümumi tərfi varsa və bu tərif qəbul edilmişdirsə, nə üçün onlar hələ də dilçilərin müzakirə obyektidir və tədqiqatçı alimlər bu müzakirələrdə bəzi məqamlara daha az zidd gedirlər. [10, s. 65 – 78].

Dilçilərin XI-lər haqqında verdikləri ümumi mülahizələrinə söykənərək biz də tədqiqatımızın gedişində məntiqi təsirdən yan keçərək, (*sine qua non* - onsuz) çalışacağıq onimlərin linqvistik tərfini təklif edək. İlk öncə, onlara yeni bir aydınlıq gətirmək üçün xüsusi ad ilə ümumi ad, həmçinin də, XI-lərin ayrı-ayrı növləri arasındakı məhdudiyyətlərə nəzər salaq. Sonra məqsədimiz ümumi və xüsusi ismlər arasındakı « *a priori* və *a posteriori* »-əvvəlki və sonrakı

yanaşmaları müqayisə etmək və nəhayət, nəticədə F. Rastyer və E. Kozeriyunun məntiqi təsirlərdən kənar olan fikirlərindən ilhamlanaraq davam etmək.

Stoizlərin (qədim Stoizm: Sitium və Zenon tərəfindən irəli sürülən fəlsəfi cərəyan; İmperator adlandırılan Roman Stoizmi: Seneka, Epiktet və Mark Aurelius fəlsəfi cərəyanı ; Yeni stoizim insan, səy və yaxşı niyyət üzərində qurulur: müdriklik uyğun bir sənətə sahib olmaq, başqa sözlə ləyaqət qazanmaqla təyin olunur) məntiqinə istinad etsək, XI və Üİ-lər arasındakı fərq mütləq bir priori (ilkin, faktlara əsaslanmayan) kimi görünür. İskəndəriyyəli qrammatiklər və filoloqlar sonra hər iki növ ismi eyni kateqoriyaya aid etdilər, çünki sintaktik və ya morfoloji cəhətlərinə görə onların istinad meyarları xaricində ayrılmasına imkan verən heç bir şey yox idi. Apriori tərifini ən məqbul görünsə də, hamımız məktəbdə XI-in Üİ-dən fərqli olduğunu və asanlıqla tanındığını öyrənmişik. Buna baxmayaraq, dilçilər bu sahədə tədqiqat apararkən çoxsaylı problemlə hallarla qarşılaşmışlar: əgər heç bir fransız dilli insan *réaliser* - həyata keçirmək sözünü fellərə və ya *solidement* – möhkəm sözünü zərflərə aid etməzsə, fransız dilinin vəziyyəti daha çətin olacaq. Posteriori tərifini, bu halların daha effektiv həll yolunu tapmağa və kontekstə diqqət yetirərək daha qəti bir linqvistik versiya təklif etməyə qadirdir. Beləliklə, *fransız* sözünün bir XI və ya Üİ olub olmadığını soruşmadan əvvəl, seçim etməyə imkan verəcək dəqiq bir kontekst təklif etmək lazımdır, çünki ikisi də bu halda mümkün ola bilər. Bu ikinci həll (posteriori) adların leksik olaraq xüsusi və ya ümumi olmasının işarə edilmədiyini və yalnız kontekstin onların təsnif edilməsinə imkan verdiyini mühakimə edən H. Borer (2005) tərəfindən qəbul edilmişdir [7, 324, 400 pp.].

Morfologiya da bizi bu istiqamətdə təşviq etməyə meylləndirir: sifətin zərflə keçidini təmin edən morfemlər olsa da, toplanan məlumatlar heç bir rəsmi dildə bir elementin XI-ə çevrilməsinə imkan verən morfem olduğunu göstərmir. P. de La Robertiye (2005) görə, posteriori tərifini Çin dili kimi bir dildə özünü daha çox büruzə verir, çünki yalnız kontekst eyni leksik mənbədən olan XI və Üİ-ni fərqləndirməyi mümkün edir. [9, s. 17-28].

Bu iki cəhətinə görə posteriori tərfi ideal görünür, ancaq yolumuzda yeni bir maneə yaranır: heç bir kontekst olmadan da fransızca danışanlar *table* - stol sözünü ümumi adlara, *Martin* sözünü isə xüsusi adlara aid edirlər.

Beləliklə, apriori tərifinin çatışmazlıqlarını araşdırmaqda, ilk öncə bu aşkar paradoksun həllini tapmağa çalışmaq lazımdır.

Posteriori fərqi xüsusi adların dillə əlaqəli olmadığını və yalnız kontekstdə fərqləndiyini göstərir. Buna baxmayaraq, F. Rastyerin fikrinə əsaslanaraq (1995) demək olar ki, leksik vahidlərin bütövlükdə dillə heç bir əlaqəsi yoxdur, yalnız morfemlər dilin tərkib hissəsini təşkil edir. Onun fikrincə, leksik vahidlər "dondurulmuş doksa (görünüş)"dir, bundan sonra E. Kozeriu tərəfindən təyin olunmuş Norma məkanına, yəni *dil* və *söz* arasındakı ara sahəyə müraciət etmək lazımdır. [8, p. 97-111] Norma, sözdəki əvvəlcədən gerçəkləşdirilən faktların təkrarından ibarətdir, lakin o da, eyni zamanda, ümumilikdə, geniş mənaya malik normalar (ictimai, dini və s.) tərəfindən formalaşdırılır və dəyişdirilir.

Əgər "klassik" leksika *dilə* deyil, *normalara* aiddirsə (xüsusi isimlər də həmçinin), bu XI / Üİ fərqliliyinin ilk növbədə sosial və tarixi nəticələrdən qaynaqlandığını göstərir. Bəzi leksemlərin Üİ-dən çox XI olaraq görülməsi faktı və tutaq ki, onların şəxslərin adından çox, məsələn, it adları kimi qəbul edilməsi standartların qanunauyğunluqlarından törəyir. Hər hansı bir ad seçimini hər kəsin azad surətdə qiymətləndirməsinə buraxmaq yanlış olar, bunun üçün səlahiyyət daşıyan orqanlar var (mülki dövlət və ya itlər üçün Mərkəzi itlər Cəmiyyəti kimi rəsmi, ailə, dostlar, eyni dini icma üzvləri kimi qeyri-rəsmi orqanlar və s.) ki, bizi ilkin seçimlərimizi dəyişdirməyə məcbur edir. Kommersiya sahəsinə aid olan standartlar, bu baxımdan, hər hansı bir restoran adının seçimini məhdudlaşdırır (Məsələn, Bombay adlanan restoranın Çin və ya Fransız deyil, Hindistan restoranı olması düzgün olardı, çünki potensial müştərilər orada hind yeməklərini dadacaqlarını güman edirlər) və bir nəqliyyat şirkəti dayanacaqlara yerli toponimiyaya uyğun olan adlar versə daha yaxşı olar. (tutaq ki, Parisdəki *Gare du Nord* – Şimal vağzal metro stansiyası mütləq şimal

hissəyə yaxın yerləşsin. Yeri gəlmişkən, Parisdə bu standartlara uyğun belə dayanacaqlara tez-tez rast gəlmək olur, məsələn, Luvr metrostansiyası).

Tarixi laylar və adətlər zamanla XI ehtiyatlarının toplanmasına gətirib çıxarır. Bəziləri demək olar ki, qapalı bir qrup yaradır, digərləri isə daha açıq bir qrup şəklində olur. Bu ehtiyatların asılı olduqları standartlar dəyişdiyindən zaman keçdikcə onlar da dəyişir, buna misal olaraq uşaqlar üçün adların seçilməsini nümunə kimi göstərmək olar: Fransada, dövrlərə uyğun olaraq bu, dini bir varislik, bəzilərinə də bir soya (kökə) (xaç atasının və ya babanın ilk adının mirası) mənsub olma işarəsi idi, bu gün isə daha çox fərqləndirmə və ya fərdiləşdirmə tərzini kimi görülür (buna *D'geff* və *Jhakhy* kimi barokko orfoqrafiyasını və ya *Yliezio* ya da *Laïeyiah* kimi orijinal əsərləri misal göstərmək olar). Bir heyvana insan adının verilməsi, adət-ənənələrin və dolayısı ilə heyvan adları ehtiyatının təkamülünün daha bir sübutudur.

Dildən asılı olaraq norma səviyyələri arasındakı fərq, müxtəlif məlumatları (böyük hərflər, determinantın olması və ya olmaması və s.) qismən izah edir. Yalnız tərcümə sahəsini nümunə götürsək, qeyd etmək lazımdır ki, Avropa Frankofoniyasında orijinal şəklində saxlanılan adlar Kvebekdə Qanunun 101-ci maddəsinə əsasən tərcümə olunurlar.

Azərbaycanlı dilçi alim, onomastika sahəsində bir çox əsərlərin müəllifi olan A. Qurbanov onomastik vahidlərin linqvistik xüsusiyyətlərini özünəməxsus bir qaydada şərh edərək bildirirdi ki, *onomastik vahidlər dilin inkişafının müəyyən mərhələlərində apelyativ leksika ilə qarşılıqlı əlaqə nəticəsində törəyib inkişaf etmişdir. Qədim dövrlərdə mövcud olan dillərin tərkibində xüsusi adlar çox az olmuşdur, lakin cəmiyyətin inkişafı ilə bağlı ümumi sözlərdən onomastik vahidlərin yaranması da get-gedə artıb çoxalmışdır.* Lakin bu prosesin əksinə olan cəhəti də vardır. Belə ki, xüsusi ad – onomastik vahid apelyativə çevrilir: OV → AV. Məsələn, *Amper* - amper, *Dizel* – dizel, *Mersedes*-mersedes, *Panama*-panama və s. [1, 280 s.]

Zaman keçdikcə, onomastik vahidlər apelyativ sözlərdən daha çox dəyişikliyə məruz qalır. Belə ki, apelyativ söz bu və ya başqa mənəni ifadə

edərək dildə sabitləşir, lakin onomastik vahidlərin müəyyən qrupu müxtəlif səbəbdən tez-tez dəyişikliyə uğrayır; bu hal toponimlərdə daha çox baş verir: bölgələrin, şəhərlərin, qəsəbələrin, kəndlərin və s. adları dəyişdirilərək yeniləri ilə əvəz olunur. Məsələn, Paris eramızdan 52 il əvvəl Lütəs adlandırılırdı, yalnız IV əsrdən bəri Paris adlandırılır.

Dövlərdən asılı olaraq insan adlarının da fərqli işlənmə tərzini özünü büruzə verir. Belə ki, bir sıra adlar zaman keçdikcə ya dildən çıxır və müasir adlarla əvəz olunur, ya da bir müddət işlək olmayan adlar yenidən kütləviləşməyə başlayır. Sovet quruluşu dağıldıqdan sonra Azərbaycanda dinin inkişafı ilə əlaqəli olaraq yeni doğulan körpələrə dini adların – peyğəmbər və onun nəslinə aid olan şəxslərin adlarının verilməsi halları çoxalmışdır: Əli, Muhammad, Zəhra, Xədicə, Zeynəb və s. Bundan başqa, Avropaya inteqrasiya ilə əlaqədar olaraq Avropa mənşəli adlara da tez-tez rast gəlmək olur: Selena, Emiliya, Ruslan, David və s.

Onomastik vahidlər apelyativlərə nisbətən daha aydın milli xüsusiyyətlərə malik olurlar. Onlar hər bir xalqa məxsus milli mədəniyyət əlamətlərini özlərində əks etdirirlər: Paris, Bezanson, Marsel, Bakı, Moskva, Kiyev və s. kimi adlar yalnız öz milli mədəniyyətinə aiddir və heç bir dildə yoxdur. Hətta insan adları haqqında da eyni mülahizəni yürütmək olar. Hər hansı bir insan adı eşidərkən ilk öncə onun hansı millətdən olacağı göz önünə gətirilir, hətta hansı dinə məxsus olması belə düşündürə bilər.

Bütün bunlar onomastik vahidlərin hər bir xalqın milli mənzərəsini əks etdirən başlıca dil vasitələri olduğunu göstərir.

Deməli, onomastik vahidlər haqqında bütün yuxarıda şərh edilən mülahizələri nəzərə alsaq belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, onomastika dil, mədəni və pragmatik məlumatlar baxımından hələ də tam öyrənilməmişdir. Xüsusi isimlərin mədəni-tarixi dəyərləri haqqında faktiki olaraq kifayət qədər məlumat verilməmişdir. Onomastika sahəsinə aid mədəni-tarixi məlumatların əldə edilməsi üçün bir metodologiya və bu məlumatları təsvir və təhlil etmək üçün də başqa bir metodologiyadan istifadə etmək lazımdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Qurbanov. A. Azərbaycan onomalogiyasının əsasları, I cild, İstanbul, “İmak”, 2019, 280 s.
2. Витгенштейн Л. Логико-философский трактат / Перевод и параллельный философско-семиотический комментарий В. П. Руднева // Логос, 1999, № 1, 3, 8. № 1, с. 99–130; № 3, с. 147–173; № 8, с. 68–87.
3. Гудий К. А. Сопоставительный анализ стратегий и приёмов перевода ономастических реалий, (на материале русского и французского языков), Диссертация на соискание Учёной степени кандидата филологических наук, Тверь, 2015, 190 с.
4. Монтень М. Опыты. Перевод А. С. Бобовича и др. Москва: Голос, 1992, 384 с.
5. Подольская Н. В. Проблемы ономастического словообразования (к постановке вопроса) // Вопросы языкознания, Москва, 1990, ЛзЗ, с. 40–53.
6. Реформатский А.А. Введение в языковедение, Москва: Аспект Пресс, 2000, 537 с.
7. Borer H. *Structuring Sense*, Volume I-II, Oxford: Oxford University Press, 2005, pp. 324-400.
8. Rastier F. Communication, interprétation, transmission, *Semen* [Online], article, Besanson : Presses universitaires de Franche-Comté, 2007, p. 97-111.
9. P. de La Robertie. Le nom propre en chinois. Essai de morphosyntaxe, article, 2005, s. 17-28.
10. Vaxelaire J. L. De la définition linguistique du nom propre, Paris : Revue trimestrielle « Langue française », 2016/2 (N° 190), p. 65 -78.
11. <http://journals.openedition.org/semen/5341>.
12. <https://www.researchgate.net/scientific-contributions/Pierre-de-La-Robertie-2073452593>.
13. <https://www.cairn.info/revue-langue-francaise-2016-2.htm>.
14. <http://p3Ulib.org.ua/book3/monte01/>.

Summary

Vafa Seyid

General linguistic features of onomastic units in French

This article is based on the study of general linguistic features of onomastic units in French.

The article highlights the views of linguists on the linguistic features of onomastic units, the nominative function of language in different periods. The article shows that the problem of onomastics has always been an area that attracts linguists. However, each of them had its own ideology in this area, the views of philosophers and sociologists on proper names did not always coincide, and the proposed definitions were inconsistent. Then the concepts of onomastic space and the artificially formed onomastic terms such as pragmatonyms, ergonyms, poreytonyms, etc. are analyzed.

In addition, the article compares a priori and a posteriori approaches to common and proper nouns. The changes in the way of use of the proper names over time are reported in the article too.

Резюме

Вафа Сейид

Общие лингвистические особенности ономастических единиц во французском языке

Статья основана на изучении общелингвистических особенностей ономастических единиц во французском языке.

В статье освещены взгляды лингвистов на языковые особенности ономастических единиц, номинативную функцию языка в разные периоды. В статье показано, что проблема ономастики всегда привлекала лингвистов. Однако у каждого из них была своя идеология в этой области, взгляды философов и социологов на имена собственные не всегда совпадали, а предлагаемые определения противоречивы. Затем анализируются концепции ономастического пространства и искусственно

сформированные ономастические термины, такие как прагматонимы, эргонимы, порейтонимы и т. д.

Кроме того, в статье сравниваются априорный и апостериорный подходы к существительным нарицательным и собственным. В статье также сообщается об изменениях в использовании имен собственных с течением времени.